

Солоха Д.В.

УДК 330.341.1

РОЗВИТОК ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ ЗА УМОВ РИНКОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Постановка проблеми. Діалектика розвитку економічної системи будь-якої держави ґрунтується на філософській доктрині сприйняття світового устрою – процес розвитку триває від менш складних, простих до більш вагомих та масштабних, багатуокладних об'єктів, процес дослідження яких відбувається за такою ж схемою.

Отже побудова будь-яких прогностичних моделей або сценаріїв розвитку наявного потенціалу України в довгостроковій пролонгованій перспективі не можлива без ретельного дослідження його окремих складових – суб'єктів господарювання регіонального рівня.

Реалізація концепції сталого розвитку в Україні неможлива без поширення трансформаційних процесів які охопили практично всі сфери вітчизняної економічної системи й сприяють поширенню ринкових засад господарювання в усі сфери господарської діяльності, сприяє вдалому позиціонуванню нашої держави у світовому економічному просторі, поширює інтеграційні процеси [9], отже обрана тема представленої в статті матеріалу є цілком своєчасною та актуальною.

Аналіз останніх досліджень, та зв'язок роботи з тематикою НДР. Дослідженню трансформаційних процесів в економічній системі України, розбудові ринкових механізмів господарювання та їх взаємозалежністю та взаємозумовленістю з використанням наявного інноваційного потенціалу регіонального рівня свої наукові пошуки присвятили К.Бондар, Н.Власенко, А.Гальчинський, В.Геєць, А.Кінах, М.Максимов, Л.Матросова, О.Овечкіна, Л.Саломатина В. Семиножко, Н.Чумаченко, М.Шарко [1,2,4,5,6,7,11,12].

Питанням трансформаційних процесів, формуванню та використанню інноваційного потенціалу за умов розбудови ринкових відносин свої наукові пошуки також присвятили зарубіжні вчені Д.Вільд, Д.Йохансен, Д.Лумпкін, Е.Родес, В.Олсен, А.Чандлер [14,15,16], однак вважаючи багатогранність та значущість для суспільного розвитку дана проблема потребує подальшої теоретичної проробки.

Представлений в статті матеріал, теоретичні положення та висновки отримані відповідають напрямкам НДР за темами «Розробка теоретико-методичних засад функціонування, розвитку та управління інноваційним потенціалом регіону», та «Розробка системи управління сталим інноваційним розвитком підприємств», з державною реєстрацією 0110U006871 й 0109U003707 відповідно.

Метою даної роботи є дослідження теоретичних засад розвитку інноваційного потенціалу регіонів в умовах трансформаційних процесів в економічній системі України.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах динамічних змін пріоритетів серед наукових підходів та основних оціночних категорій, знання стають важливим економічним ресурсом, а інформаційні технології складають віртуальну мережу світової економіки як єдиної системи. В результаті, як відмічається в літературі, формується «нова економіка» або «економіка знань».

Результатом досліджень в цьому напрямку стала концепція формування національних інноваційних систем (НІС) розвинених країн як сукупності взаємозалежних організацій (структур), зайнятих виробництвом, впровадженням і комерціалізацією наукових знань і технологій під впливом різноманітних процесів і тенденцій [6, с. 35 - 36; 10, с. 46; 12, с. 25 - 26].

Досліджуючи особливості становлення вітчизняної національної інноваційної системи, слід визначити такі її головні структуроутворюючі блоки: підприємства, науково-технічна система, інноваційна інфраструктура та держава, взаємозв'язок яких наочно демонструє схема наведена на рисунку 1.

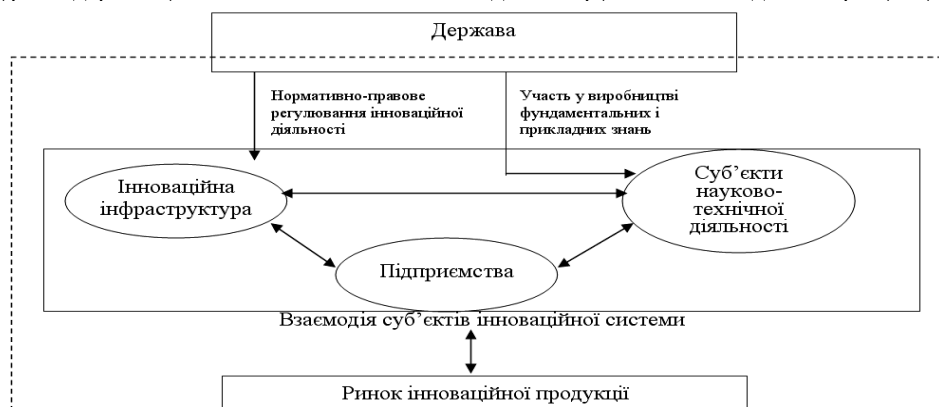

Рис. 1. Структуроутворюючі блоки НІС.

Кожний з структуроутворюючих блоків НІС містить певну кількість елементів. Інноваційну інфраструктуру формує сукупність підприємств, організацій, установ, їх об'єднань, асоціацій будь-якої форми власності, що надають послуги із забезпечення інноваційної діяльності (фінансові, консалтингові, маркетингові, інформаційно-комунікативні, юридичні, освітні тощо) [3,6,9]. Це венчурні фонди та фірми; технопарки; промислово-фінансові групи; консалтингові фірми; інформаційно-рейтингові агенції; лізингові фірми; технополіси; підприємства малого і середнього бізнесу, які здійснюють інноваційну діяльність.

До складу науково-технічної системи відносяться: комплекс інститутів, що приймають участь у виробництві, передачі і використанні знань; система освіти і професійної підготовки; наукова система, до якої належать як державні, так і приватні установи і організації. Зазвичай, це наукові та науково-дослідні інститути та університети, що мають виконувати широкий спектр фундаментальних досліджень.

Підприємства, що здійснюють інноваційну діяльність, є елементами інноваційної системи і можуть здійснювати прикладні дослідження в межах інноваційного підприємництва для подальшого впровадження інновацій з метою підвищення своєї конкурентоспроможності на національному і світовому ринках.

Як свідчить світовий досвід, сучасні наукові підрозділи корпорацій займаються в основному прикладними дослідженнями і дослідженнями з ринкового освоєння інновацій, підтримуючи тісні контакти з носіями фундаментальних знань. Маючи сильні науково-дослідні підрозділи, компанія може випередити конкурентів у перетворенні результатів наукової діяльності в нововведення і тим самим створити основи довгострокової конкурентоздатності. При цьому враховуються два основних моменти - масштаби використовуваних ресурсів і розміри одержуваних результатів. Отже, в межах великих корпорацій ефективно може здійснюватися корпоративна наука.

Державна політика щодо регулювання національної інноваційної системи є не лише фактором впливу на розвиток інноваційного процесу в країні, як відзначалося раніше, але й водночас важливою її складовою. При цьому роль приватного сектора полягає в розробці технологій на основі власних досліджень і в ринковому освоєнні інновацій, роль держави – в сприянні виробництву фундаментальних знань і комплексів технологій стратегічного характеру; в створенні і забезпеченні сприятливого інвестиційного клімату для інноваційної діяльності великого і малого підприємництва.

Більша або менша роль держави і приватного підприємництва, значний внесок в інноваційну діяльність великого і малого бізнесу, співвідношення фундаментальних і прикладних досліджень, динаміка розвитку і галузева структура інноваційної діяльності – все це відрізняє національні інноваційні системи держав одна від одної. Рациональне поєднання різних форм власності при організації і проведенні наукових досліджень приватного підприємництва і державної інноваційної діяльності притаманне національним інноваційним системам розвинених країн.

Щодо сучасного етапу створення національної інноваційної системи України, слід зауважити, що характер протікання трансформаційних процесів обумовлює певну специфіку ринкових перетворень всіх сфер і підсистем вітчизняної економіки, що певним чином викладається в теорії перехідної економіки [2, с. 20; 6, с. 45 - 49]. Слід зауважити, що найчастіше для позначення тих процесів, що відбуваються в економіці України, застосовують наступні терміни: «перехідна економіка», «трансформація», «перехідний період», «реформування» і т. ін., причому автори в ті ж самі терміни вкладають різний зміст або використовують різні терміни для визначення одних і тих же перехідних процесів. Це викликає категоріальну розбіжність і свідчить про відсутність чіткого методологічного інструментарію.

Багатоманітність визначень та термінів обумовлена, з одного боку, тим, що теорія перехідної економіки знаходиться на етапі свого зародження, а з іншого, специфікою предмета досліджень – соціально-економічних явищ, що постійно змінюються. Складність розробки методології теорії перехідної економіки пов'язана також з тим, що вона не може бути обмежена вивченням виключно економічних явищ. В процесі дослідження тенденцій і шляхів розвитку сучасного суспільства не можна абстрагуватися від неекономічного середовища (культура, наука, політика і т. ін.), тому що сам тип його розвитку визначається соціокультурними критеріями.

Найбільш узагальнюючим поняттям, що розглядає економіку у стані переходу від одного способу господарювання до іншого, є термін «перехідна економіка». Доцільно розрізняти перехідну економіку в широкому розумінні та перехідну економіку в вузькому розумінні. Під перехідною економікою в широкому розумінні мається на увазі особливий стан в еволюції економічних систем, коли немає стійкого відтворення існуючих соціально-економічних відносин на відносно тривалих інтервалах часу: вони знаходяться в процесі динамічних трансформацій (змін, перетворень на рівні системних характеристик цілого). Говорити про перехідну економіку в такому розумінні можливо при будь-якій класифікації суспільної еволюції.

Перехідна економіка в вузькому розумінні – це конкретний історичний перехідний процес, який усвідомлений та ідентифікований людьми (стосовно економіки України – це перехід від адміністративно-командної до ринкової моделі здійснення господарських процесів).

В межах цього визначення переходу можна вказати початковий та кінцевий пункти трансформацій, а також їх спрямованість (вектор), тобто, як відбувається перетворення відносин власності. Отже, специфіка ринкових перетворень вітчизняної економіки полягає передусім у інверсійному характері трансформацій, якому притаманна зміна порядку становлення ринкових відносин, внаслідок якої поєднуються різноманітні перехідні процеси у єдиному просторі та часі, що можуть як гальмувати, так і прискорювати формування ринкової економіки в Україні.

Перехідні процеси в Україні, характеризуючись інверсійним типом перебудови соціально-економічних відносин, знаходяться на так званому системному рівні трансформацій, що впливає на всі аспекти та напрямки діяльності суб'єктів національної економічної системи та форми їх галузево-територіальної організації [7, с. 364 - 375]. На відміну від інверсійного типу, класичний тип трансформацій характеризується поступальним розвитком економічної системи, коли перехід до вищого ступеня розвитку відбувається на підставі розв'язання протиріч попереднього ступеня. Прикладом класичного типу трансформації є становлення економічних систем розвинених країн, які знаходяться на етапі мегасистемного рівня переходу. В умовах мегасистемного переходу має здійснюватися вихід за рамки

національної економічної системи з подальшою її глобалізацією та інтеграцією в системі світового господарства.

Концепція рівнів трансформацій, на наш погляд, є продуктивною, тому що дозволяє поглибити дослідження типів трансформацій на локальному, системному та метасистемному рівнях переходу до ефективної ринкової економіки. Локальний рівень зазвичай є зміною формальних або кількісних ознак вихідного стану економічної системи.

У відносинах власності це є процес зміни організаційно-економічних форм без істотних змін в організаційно-управлінському аспекті; у структурі виробництва – зміна обсягів виробництва; у функціональному аспекті – зазвичай, горизонтальне перепрофілювання.

Системний рівень базується на локальному і передбачає зміну стадій виробництва чи способів виробництва, або навіть суспільно-економічних формацій. Метасистемний рівень характеризується зміною всіх характеристик суспільства в цілому: зміна технології, виробництва, культури, цивілізації тощо. Причому лише зі зміною способу виробництва на новій інноваційній основі можливо досягнення метасистемного рівня трансформацій. В умовах метасистемного переходу має здійснюватися вихід за рамки національної економічної системи з подальшою її глобалізацією та інтеграцією в системі світового господарства.

Підсумовуючи вищесказане, слід відзначити, що концепція рівнів здійснення трансформацій дозволяє виділити структурні, галузево-функціональні, організаційно-управлінські, науково-технічні трансформації. Базуючись на результатах досліджень [1, с. 45 - 46; 6, с. 45 - 49; 7, с. 364 - 375], вони наочно представлені нами на схемі рисунку 2.

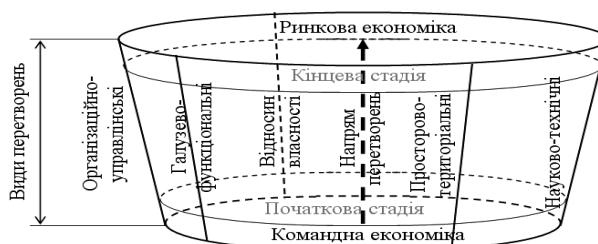

Рис. 2. Ринкові трансформації вітчизняної економічної системи.

Структурні трансформації пов'язані з перебудовою структури економічної системи з метою найбільш повного використання інноваційної складової потенціалу, що може спричинити порушення її цілісності або набуття нового рівня якості, за філософською концепцією розвитку по спіралі. [6,7,9].

Структурні зрушення є системними за своєю суттю і передбачають зміни форм власності, механізмів взаємозв'язку основних економічних суб'єктів вже на регіональному рівні. Галузево-функціональні зміни - це зміна напрямів діяльності, перепрофілювання або диверсифікація виробництва, що впливатиме на зміну розміщення факторів виробництва. Організаційні зміни стосуються перебудови форм організації виробництва та механізму функціонування підприємств, галузей, комплексів. Управлінські трансформації – це зміни організаційної структури управління, в структурі джерел розвитку мікроекономічних та мезоекономічних підсистем національної економіки.

З просторово-територіальними перетвореннями вітчизняної економічної системи, що є результатом процесів регіоналізації, локалізації, глобалізації тощо, тісно пов'язані внутрішньо- та зовнішньогалузеві трансформації в межах певних територіальних комплексів (підсистем). Нарешті, науково-технічні трансформації як найважливіший вид перетворень стосуються позитивних зрушень в інноваційному, інвестиційному та інновативному процесах (суттю останнього є генерування новацій на основі поєднання університетської й корпоративної науки, тобто інновативний процес стає областю взаємодії суб'єктів наукової, виробничої й інноваційної структур інноваційної системи).

Слід також відзначити, що процеси, які відбуваються у вітчизняній економіці, характеризуються не лише станом і видами трансформаційних перетворень, але й різними напрямками та підходами до використання інноваційного потенціалу. Термін «напрями» трансформацій характеризує цільову спрямованість процесу перетворень (наприклад, від однієї моделі економіки до іншої) [6]. Дослідження стану трансформацій передбачає виділення етапів процесу перетворень, а види трансформацій вказують на області перетворень, що підтверджує схема рисунку 2.

Згідно схеми рисунку 2, в структурі трансформацій вітчизняного господарства на ринкових засадах, тобто в процесі зміни адміністративно-командної моделі економіки на ринкову, визначені види трансформацій здійснюються на різних суб'єктно-структурних рівнях (мікро-, мезо-, макро). На наш погляд, дослідження особливостей трансформаційних процесів на всіх суб'єктно-структурних рівнях може бути плідним завдяки використанню концепції «деформ і трансформ», запропонованою вітчизняними науковцями [6, с. 6; 8, с. 195].

Під трансформами стали розумітися такі особливі економічні форми, через які явища, властиві одній економічній системі, перетворюються у явища, притаманні іншій економічній системі. Трансформи характеризуються як «буфери», що пом'якшують народження нових якостей, роблять його менш проблемним. Якщо формальні перетворення економічних відносин випереджають реальні їх перебудови, то трансформа деформується, набуваючи вид «деформи», яка «спотворює» та руйнує сутність нового економічного явища, отже, деформа є ірраціональною економічною формою.

В сукупності трансформаційних факторів, що складають трансформи і деформи, можна виділити так звані проміжні інституціональні економічні форми відносин, характер впливу яких на інноваційний розвиток економічних суб'єктів може бути як негативним, так і позитивним в залежності від ситуації, що склалася, певної взаємодії різноспрямованих факторів, впливу наднаціональних факторів на стан інноваційного середовища країни, використання інноваційного потенціалу тощо (таблиця 1).

В переліку деформ, що гальмують або спотворюють інноваційний розвиток економіки, найбільшу значущість, на наш погляд, має відсутність чинного Податкового кодексу, який має стати важливим елементом економічного режиму регулювання інноваційної діяльності всіх різнорівневих економічних суб'єктів, зі ствердженими податковими пільгами, умовами надання, системою контролю за виконанням податкового режиму.

Збалансований податковий режим регулювання інноваційної активності вітчизняних підприємств певною мірою сприятиме подоланню наслідків деформації процесу приватизації державної власності (номенклатурної приватизації, порушенню етапів процесу роздержавлення, стихійної приватизації тощо), що також є деформою на макро-, мезо- та мікрорівнях суб'єктної структури національної економіки шляхом створення матеріальних стимулів до здійснення інвестицій у розвиток інноваційного потенціалу регіонального рівня.

Поступове створення системи державних гарантій на макрорівні організації економіки і перехресного страхування інноваційних інвестицій разом зі створенням мережі трансферу технологій на мезорівні вирішуватимуть проблему удосконалення схем фінансування інноваційних проектів вітчизняних підприємств.

Підвищення ролі держави в процесі регулювання інноваційного розвитку всіх економічних суб'єктів пов'язане не лише зі збільшенням бюджетних витрат на наукові дослідження, але й з використанням альтернативних джерел фінансування (венчурного, хеджевого інвестування, вкладення коштів в інноваційні проекти малих і середніх підприємств з боку мезорівня вітчизняної економічної системи, зокрема – транс національних компаній, кластерів тощо).

Своєчасне подолання дії ірраціональних інституціонально-економічних форм запобігатиме створенню умов деформування розвитку інноваційного потенціалу кожного з економічних суб'єктів регіонального рівня та національної економіки в цілому, а також підсилюватиме дію позитивних факторів впливу.

До останніх відноситься, передусім, створення елементів інноваційної інфраструктури (технопарків, технополісів, інноваційних центрів). За рівнем значущості ці елементи, на нашу думку, займають провідне місце в комплексі факторів позитивного (раціонального) впливу на інноваційну активність суб'єктів мікро-, мезо- та макрорівня національної економічної системи.

Таблиця 1. Трансформаційні фактори впливу на інноваційний розвиток економічних суб'єктів.

Негативні фактори		Проміжні фактори		Позитивні фактори	
Деформи	Рейтингове місце в комплексі негативних факторів	Нейтральні інституціональні економічні форми	Рейтингове місце в комплексі проміжних факторів	Трансформи	Рейтингове місце в комплексі позитивних факторів
Відсутність дієвості Податкового кодексу (макро-, мезо-, мікрорівні)	1	Технологічна реструктуризація галузевої структури економіки	1	Створення елементів інноваційної інфраструктури	1
Деформації процесу приватизації державної власності (макро-, мезо-, мікрорівні)	2	Створення спеціальних (вільних) економічних зон і територій пріоритетного розвитку (СВЕЗ і ТТР)	2	Застосування прогресивних інструментів податкового режиму стимулювання інноваційних інвестицій	2
Низька схильність підприємств всіх сфер діяльності до ризику (мікрорівень)	3	Конверсія оборонних галузей виробництва	3	Формування інтегрованих корпоративних структур	3
Відсутність державних гарантій і перехресного страхування інноваційних інвестицій (макро-, мезо-, мікрорівні)	4	Одержання більшої частки пільг великими підприємствами	4	Впровадження лізингової форми придбання високотехнологічного обладнання	4
Слабкість мережі трансферу технологій (мезорівень)	5	Формування кластерів підприємств	5		

Як відомо [6,7], застосування таких прогресивних інструментів податкового режиму стимулювання інноваційних інвестицій як податкові пільги, податкові канікули, відстрочки платежів тощо, безумовно, є раціональною економічною формою, але без інституціонального оформлення (тобто, за відсутністю дієвого Податкового кодексу) ця трансформація певною мірою втрачає свою ефективність.

В сукупності трансформ створення інтегрованих корпоративних структур типа ФПГ, холдингів, консорціумів на мезорівні економічної системи, виступаючи активною раціональною формою, прискорить формування сприятливого інноваційного середовища вітчизняних економічних суб'єктів, що вже відчули ефективність впровадження лізингової форми придбання високотехнологічного обладнання та пропозиції наукоємної конкурентоздатної продукції.

Щодо нейтральних економічних форм, то їх дія може привести як до позитивних наслідків, підсилюючи вплив трансформ на інноваційну діяльність майже всіх економічних суб'єктів, так і до негативних результатів у випадку збільшення руйнуючої сили деформ та їх кількості. В останньому випадку спостерігатиметься створення несприятливого інноваційного середовища, яке гальмуватиме будь-яку інноваційну активність.

Вищевикладене дозволяє зауважити, що такі проміжні фактори як технологічна реструктуризація галузевої структури економіки за умов домінування трансформ, приведе до масового відновлення основного капіталу на мікрорівні національної економіки таким чином, що не лише зростатиме кількість робочих місць, але й збільшуватиметься продуктивність праці на підприємствах.

За умов домінування деформ процес технологічної реконструкції галузевої структури господарства може набути значних спотворень: поглиблення диспропорцій між рівнями технічної бази підприємств, зменшення галузевого інноваційного потенціалу, рівня інноваційності продукції, що виробляється тощо [6,9].

ВИСНОВКИ.

Етапи процесів трансформацій, які представлені на схемі рисунку 2, ілюструють циклічний характер перетворень, що відбуваються в національній економіці. Якість, тривалість та послідовність здійснення цих перетворень значною мірою обумовлюють шляхи побудови висококонкурентної національної економіки, розвиток її сфер та підсистем на рівні інноваційного потенціалу кожного окремого регіону.

На наш погляд, значущість інституціональних факторів впливу (перед усім деформ і трансформ) на процес перебудови системи економічних відносин суб'єктів сьогодні не послабилася.

Поступово формується інституціональна модель вітчизняної економіки, яка має функціонувати на ринкових засадах і пройти певні стадії становлення:

- стадію руйнування старої одержавленої економічної системи;
- стадію формування та поширення ринкової моделі господарських механізмів, що дозволять стабілізувати фінансово-кредитну сферу економіки і загальмувати кризові явища у виробничій системі;
- стадію завершення перетворень основних економічних інститутів суспільства, здатних проводити політику якісного економічного зростання на інноваційній основі використання наявного потенціалу регіональних економічних систем.

Існуюча інституціональна модель трансформаційної економіки України наближається до стадії завершення свого формування, де мають відбутися кінцеві трансформації системних якісних характеристик економічної системи, формування яких, в свою чергу, прискорюватиме інноваційні процеси, сприятиме підвищенню ефективності використання її інноваційного потенціалу.

Джерела та література:

1. Бондар К. Концептуальні засади забезпечення формування в Україні моделі економічного зростання інноваційного типу / К. Бондар // Економіст. – 2006. – № 10. – С. 44-47.
2. Власенко Н. В. Теоретичні основи дослідження перехідної економіки України / Н. В. Власенко // Экономика Украины. – 2006. – № 6. – С. 20-22.
3. Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р. // ВВР України. – 2002. – № 36. – Ст. 266.
4. Інноваційна стратегія українських реформ / А. С. Гальчинський, В. М. Геєць, А. К. Кінах, В. П. Семиножко. – К. : Знання України, 2002. – 336 с.
5. Максимов В. В. Економічний потенціал регіону (аналіз, оцінка та використання) : монографія / В. В. Максимов. – Луганськ : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2002. – 360 с.
6. Управління розвитком інноваційного потенціалу регіонів в перехідній економіці України : монографія / Л. М. Матросова, О. А. Овечкіна, К. В. Іванова, Д. В. Солоха. – Донецьк : Донбас, 2009. – 496 с.
7. Овечкіна О. А. Розвиток господарсько-територіальних систем трансформаційної економіки України в регіональному вимірюванні / О. А. Овечкіна // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2007. – Випуск 232 : в 5 т. – Т. II. – С. 364-375.
8. Овечкіна О. А. Інституціональні фактори впливу на інноваційний розвиток регіонів в умовах трансформаційних перетворень національної економіки / О. А. Овечкіна, К. В. Іванова // Ученые записки Крымского инженерно-педагогического университета. – Симферополь : НИЦ КИПУ, 2007. – Вып. 10: Экономические науки. – С. 194-198.
9. Солоха Д. В. Формирование и реализация инновационного потенциала в условиях устойчивого развития промышленного региона : монография / Д. В. Солоха. – Донецк : СПД Куприянов В. С., 2010. – 612 с.
10. Федулова Л. Развитие национальной инновационной системы Украины / Л. Федулова, Н. Пашута // Экономика Украины. – 2005. – № 4. – С. 35-45.
11. Чумаченко Н. Г. Роль инноваций в экономическом развитии Украины / Н. Г. Чумаченко, Л. Н. Саломатина // Економіка промисловості. – 2003. – № 1. – С. 102-108.
12. Шарко М. Модель формирования национальной инновационной системы Украины / М. Шарко // Экономика Украины. – 2005. – № 8. – С. 4-14.
13. Chandler A. D. Scale and Scope : the Dynamics of Industrial Capitalism / A. D. Chandler. – Cambridge : Belknap – Harvard University Press, 2009. – 602 p.
14. Johannessen J. A. Innovation as newness: what is new, how new, and new to whom? / J. A. Johannessen, B. Olsen, G. T. Lumpkin // European Journal of Innovation Management. – 2011. – N 4. – P. 20-31.
15. Rhodes E. Implementing new technologies: innovation and the management of technology / E. Rhodes, D. Wield. – Cambridge : Blackwell, 2004. – 568 p.